

SROVNÁVACÍ ÚSTAVNÍ PRÁVO

5., přepracované a doplněné vydání

JOSEF BLAHOŽ, VLADIMÍR BALÁŠ,
KAREL KLÍMA

Wolters Kluwer

Vzor citace: Blahož, J., Balaš, V., Klíma, K. *Srovnávací ústavní právo*.
5., přepracované a doplněné vydání. Praha : Wolters Kluwer, a. s., 2015, 520 s.

Učebnici zpracovali:

doc. JUDr. Josef Blahož, DrSc.

část první (autorem oddílu 4. kapitoly VII je

prof. nzw. doc. JUDr. Karel Klíma, CSc.)

část druhá kapitoly I, II, V, VII (prof. nzw. doc. JUDr. Karel Klíma, CSc., zpracoval
v uvedených kapitolách části druhé problematiku České republiky)

doc. JUDr. Vladimír Balaš, CSc. část třetí

prof. nzw. doc. JUDr. Karel Klíma, CSc. část druhá kapitoly III, IV, VI

(s doc. JUDr. Josefem Blahožem, DrSc., kapitolu V)

© doc. JUDr. Josef Blahož, DrSc., doc. JUDr. Vladimír Balaš, CSc.,
prof. nzw. doc. JUDr. Karel Klíma, CSc., 2015

ISBN 80–85963–80–9 (CODEX Bohemia, 1998)

ISBN 80–86395–89–8 (2., přepracované vydání)

ISBN 978–80–7357–312–6 (3., přepracované vydání)

ISBN 978–80–7357–629–5 (4., přepracované a doplněné vydání)

ISBN 978–80–7478–687–7

Obsah

Úvodem	11
------------------	----

ČÁST PRVNÍ: TEORIE SROVNÁVACÍHO ÚSTAVNÍHO PRÁVA	14
--	-----------

KAPITOLA I: Věda srovnávacího ústavního práva	15
--	-----------

1. Pojem vědy srovnávacího ústavního práva	15
2. Teorie práva a srovnávací ústavní právo	18
3. Úrovně – generace výzkumu srovnávacího ústavního práva se zvláštním zřetelem na srovnávací ústavní právo . . .	19
4. Ústavněprávní komparatistika a právní systémy	24
5. Vzájemné propojování ústavního práva a mezinárodního práva	26
6. Používání ústavněprávní komparatistiky v ústavněprávní praxi	27

KAPITOLA II: Metody výzkumu srovnávacího ústavního práva	29
---	-----------

1. Právně logické a právně formalistické metody	29
2. Politologické a sociologické metody	30
3. Funkcionální analýza	31
4. Metoda konkrétnosti ústavněprávního srovnávání	31

KAPITOLA III: Ústavnost a demokracie	33
---	-----------

1. Vztah občanů a státu	33
2. Reprezentativní a zastupitelská demokracie	35
3. Občanská společnost	36
4. Proceduralistické pojetí demokracie	37

5.	Kontrola státní moci a její problémy v současnosti	39
6.	Autorita, efektivnost a samospráva	41
7.	Pluralitní demokracie	41
8.	Modely vývoje demokracie	45
9.	Test relevance demokracie	46
10.	Demokracie a struktura společnosti	47
11.	Rozvoj demokracie	48
12.	Reformy demokracie	49

KAPITOLA IV: Pojem demokratické ústavnosti

	ve srovnávacím pojetí	54
1.	Obecné otázky	54
2.	Vznikající evropská demokratická ústavnost	58
3.	Teorie vládnutí (governance) a její pojetí ústavnosti a demokracie	67
4.	Nadstátní – globální konstitucionalismus	78

KAPITOLA V: Ústavnost a právní stát 80

KAPITOLA VI :Ústava – srovnávací pohled 88

1.	Juristický typ pojetí ústavy	89
2.	Sociologický typ pojetí ústavy	91
3.	Směšený typ pojetí ústavy	92

KAPITOLA VII: Srovnávání ústavních systémů 103

1.	Klasifikace ústavních systémů	104
2.	Ústavní systém vlády shromáždění	106
3.	Ústavní systém parlamentní	108
4.	Ústavní systém České republiky	110
5.	Ústavní systém direktoriální	112
6.	Ústavní systém prezidentský	113
7.	Ústavní systém neoprezidentský	117
8.	Ústavní systémy a politické systémy v současnosti	121

ČÁST DRUHÁ: SROVNÁVÁNÍ ÚSTAVNÍCH INSTITUCÍ 124

KAPITOLA I: Nejvyšší státní orgány a jejich vzájemné vztahy v rozvinutých pluralitních demografiích 125

1.	Nejvyšší zastupitelský sbor – parlament	125
1.1.		126
1.2.		130
1.3.		132
1.4.		133
1.5.		135
1.6.		136
1.7.		138
1.8.	Parlament České republiky	139
2.	Hlava státu	141
2.1.		141
2.2.		146
2.3.		147
2.4.		149
2.5.		151
2.6.		152
2.7.		153
2.8.		154
3.	Vláda	156
3.1.		156
3.2.		157
3.3.		162
3.4.		164
3.5.		167
3.6.		169
3.7.		170
3.8.		172

KAPITOLA II: Lidská a občanská práva. 176

1.	Pojem lidských a občanských práv	176
2.	Obyvatelstvo, občané a stát ve vývoji nauky o lidských a občanských právech	180

3.	Soudobé koncepce lidských a občanských práv	188
4.	Svoboda a rovnost jako základní právně-filozofické kategorie lidských a občanských práv	191
5.	Obecné otázky úpravy lidských a občanských práv v ústavách předních demokratických států	196
6.	Politická a osobní práva v předních demokratických státech	201
6.1.	Koncepce politických a osobních práv	201
6.2.	Svoboda slova, projevu a tisku	209
6.3.	Právo spolčovací a politické strany	210
6.4.	Volební právo a politické strany	211
7.	Sociální, hospodářská a kulturní práva v předních demokratických státech	212
8.	Ústavní úprava základních práv a svobod v České republice (srovnání)	219
8.1.	Základní lidská práva v Listině	220
8.2.	Koncepce politických svobod v Listině	221
8.3.	Hospodářská, sociální a kulturní práva v Listině	223
8.4.	Právo na spravedlivý proces	224
9.	Perspektivy vývoje lidských a občanských práv	225
10.	Teorie generací lidských práv	230
11.	Základní lidská a občanská práva ve sjednocující se Evropě	232
11.1.	Obecné otázky	232
11.2.	Evropská ústavní úprava základních lidských a občanských práv	237
11.3.	Třídění lidských a občanských práv zavedené Listinou Evropské unie	239
11.3.1.		240
11.3.2.		242
11.3.3.		247
11.3.4.		250
11.3.5.		251

KAPITOLA III: Postavení politických stran v ústavních systémech

1.	Politické strany a státní moc	253
2.	Politické strany jako ústavněprávní instituce	257

2.1.	261
2.2.	264
2.3.	266
2.4.	269
2.5.	272
2.6.	273
2.7.	274
2.8.	275
KAPITOLA IV: Volby a ústavní systémy	277
KAPITOLA V: Federace v komparačním pojetí ústavních systémů	290
1. Pojem federace a spolku	290
2. Federativní uspořádání v USA	294
2.1. Obecné otázky federace USA	294
2.2. Vztah pravomocí federace a států v USA	297
2.3. Kooperující federalismus v USA	300
2.4. Vliv federálních finančních přidělů – Grants in aid – na funkci federace v USA	303
2.5. Přímé vztahy federálních a místních orgánů v USA	305
3. Federativní uspořádání ve Spolkové republice Německo	308
3.1. Vznik federativního uspořádání v SRN	308
3.2. Charakter a vývoj německého federalismu	309
3.3. Současný stav federativního uspořádání v SRN	311
3.4. Politické strany a upevnění spolku	313
4. Federativní uspořádání ve Švýcarsku	314
5. Federativní uspořádání v Rakousku	316
6. Britské společenství národů	320
7. Spojené království Velké Británie a Severního Irska	324
KAPITOLA VI: Místní správa a samospráva	327
1. Kontinentální systém veřejné moci v místech	328
1.1.	328
1.2.	330
1.3.	331
1.4.	332
1.5.	332

1.6.	333
2. Anglo-americký systém veřejné moci v místech	334
2.1.	334
2.2.	335

KAPITOLA VII: Soudnictví a soudní kontrola

ústavnosti	337
1. Pojem soudní kontroly ústavnosti	337
2. Model všeobecného difuzního ústavního soudnictví	344
2.1. Pojem Judicial Review a sféry jeho působnosti	344
2.2. Rovnováha složek státní moci ve vztahu k organizaci a činnosti Nejvyššího soudu USA	350
2.3. Základní pravidla realizace Judicial Review	351
2.3.1.	352
2.3.2.	354
2.3.3.	354
2.3.4.	355
2.3.5.	355
2.4. Některé aspekty soudních rozhodnutí v ústavních otázkách	355
2.5. Soudní výklad zákonů	357
3. Neúplné všeobecné ústavní soudnictví	359
4. Všeobecné koncentrované ústavní soudnictví	361
4.1. Rozsah federálního ústavního soudnictví	363
4.2. Kompetence Federálního tribunálu a jejich realizace	363
4.3. Rozhodnutí Federálního tribunálu ve věcech ústavněprávních	366
5. Koncentrované a specializované ústavní soudnictví	366
5.1. Obecné otázky a charakteristika	366
5.2. Právní úprava	369
5.3. Vytváření a organizace ústavních soudů – problematika nezávislosti ústavních soudů a jejich členů	370
5.3.1.	371
5.3.2.	372
5.3.3.	372
5.3.4.	373
5.4. Kompetence ústavních soudů a jejich realizace	374
5.4.1. Kontrola ústavnosti obecně závazných	

normativních právních aktů	376
5.4.1.1 Preventivní kontrola ústavnosti	376
5.4.1.2 Následná (represivní) kontrola ústavnosti norem	377
5.4.1.2.1 Následná abstraktní kontrola ústavnosti norem	378
5.4.1.2.2 Následná konkrétní kontrola ústavnosti norem	380
5.4.2. Ústavní stížnosti	386
5.4.3. Kompetenční spory mezi nejvyššími státními orgány	392
5.4.4. Spory vyplývající z federativního uspořádání .	392
5.4.5. Rozhodování o protiústavnosti politických stran a o pozbytí základních práv	393
5.5. Ústavní soudnictví v České republice	394

ČÁST TŘETÍ: SROVNÁVACÍ ÚSTAVNÍ PRÁVO A VYBRANÉ OTÁZKY MEZINÁRODNÍHO PRÁVA 397

KAPITOLA I: Poměr mezinárodního práva a práva vnitrostátního 398

1. Přístupy k řešení otázky vztahu mezinárodního a vnitrostátního práva	402
1.1 Monisté	402
1.2 Dualisté	404
1.3 Koordinační teorie	405
2. Praxe států	408
2.1 Anglosaský právní systém	408
2.2 Kontinentální právní systém	412
2.3 Praxe v České republice	413
Oprávnění sjednávat a ratifikovat mezinárodní smlouvy	415
Mezinárodní smlouvy vyžadující před ratifikací souhlasu Parlamentu	416
Postavení mezinárodních smluv ve vnitrostátním právním řádu	418

Přenesení pravomocí na mezinárodní organizaci nebo instituci	422
Publikace mezinárodních smluv ve Sbírce mezinárodních smluv	423
Preventivní kontrola mezinárodních smluv Ústavním soudem.	424
Aplikace mezinárodních smluv českými soudy	425
Povinnost respektovat obecné mezinárodní právo	426
Interpretace mezinárodního práva.	428
Právo Evropské unie a vnitrostátní (národní) právo členských zemí	431
KAPITOLA II: Evropská unie	437
1. Historické pozadí a cíle	437
2. Rozšíření a rozvoj	441
3. Struktura Evropské unie	453
4. Evropská rada.	455
5. Rada	456
6. Evropská komise.	457
7. Evropský parlament	460
8. Soudní dvůr Evropské unie	463
9. Evropský účetní dvůr	467
9. Právní akty Společenství a jejich přijímání	469
Dohodovací postup	472
11. Dělbá pravomocí mezi Uníí a členskými státy.	474
Základní literatura	475
O autorech	495

Úvodem

Kniha je vědeckou monografií o srovnávacím ústavním právu (ústavněprávní komparatistice). Zároveň plní úlohu vysokoškolské učebnice pro právnickou fakultu. Tím se však její poslání zdaleka nevyčerpává. Snadno přístupný styl zpracování vytváří z této monografie dostupnou příručku o ústavně-politickém uspořádání v těch státech, které jsou v současnosti středem pozornosti naší politiky, žurnalistiky, vyššího úřednictva, podnikatelské a bankovní sféry. Tato kniha je určena pro všechny ty, jejichž profese vyžaduje, aby získali kvalifikované poučení, utřídění a vzájemné porovnání ústavně-politických procesů v nejvýznamnějších státech, s jejichž děním se velmi často setkávají.

Úměrně tomu, jak se po vstupu České republiky do Evropské unie zvětšuje propojenost České republiky s nejvyspělejšími státy EU a se Spojenými státy americkými, vzrůstá potřeba – především těch pracovníků, kteří tuto propojenost realizují svou činností – získat podrobnější znalosti o uspořádání a fungování ústavních institucí uvedených států, včetně institucí Evropské unie.

Páté, přepracované a doplněné vydání zachycuje změny a doplňky nastalé v uplynulých čtyřech letech v ústavních systémech, v ústavním myšlení a ústavní praxi komparovaných států a ve vývoji Evropské unie.

Obor srovnávacího ústavního práva je specifickým oborem právní vědy a zároveň specifickým oborem srovnávacího práva (právní komparatistiky) vůbec. Používáme-li pojem *specifický*, máme tím na mysli, že tento obor má svůj vymezený předmět zkoumání a zároveň i metody zkoumání, což jej odlišuje jak od jiných oborů teorie práva, tak od pozitivního práva a obecného práva srovnávacího.

Po pečlivém cíleném výběru jsou v této knize komparovány Spojené státy americké, Velká Británie, Francie, Spolková republika Německo, Itálie, Rakousko a Švýcarsko. Důvodem tohoto výběru je nejen

skutečnost, že jde v euroamerickém měřítku o státy většinou mocenskopoliticky nejvýznamnější (USA, Velká Británie, Francie, Německo, Itálie), ale také to, že v nich byly realizovány – včetně menších států Švýcarska a Rakouska – modelové ústavní systémy. Vzhledem k tomu, že dílo je určeno veřejnosti v České republice, byly do něho zařazeny rovněž komparativně pojaté analýzy ústavního systému a ústavních institucí v České republice.

Předmětem úvah při výběru ústavních systémů, které budou předmětem komparace, byla otázka, zda by bylo vhodné, aby autorský kolektiv volil cestu co možná nejširšího záběru, pokud jde o množství zkoumaných států, či zda je jak z pedagogického, tak i vědeckého hlediska vhodné se zaměřit na menší počet analyzovaných a komparovaných ústavních systémů. Jednoznačně převážilo hledisko druhé, a to z těchto důvodů: odhlédneme-li od zdůvodnění, které již bylo uvedeno shora, tj. že jde o státy většinou mocenskopoliticky a modelově nejvýznamnější, stála zde otázka nad jiné významná. Má čtenář získat z prováděné komparace co nejvíce povšechných – obecných – znalostí o velkém množství ústavních systémů a institucí (často téměř identických), tj. znalostí velmi povrchních a povšechných, nebo je lepší čtenáře seznámit při komparaci vybraných ústavních systémů a ústavních institucí s ústavní kulturou a funkcí ústavních institucí tak, aby plně pochopil jejich život a jejich specifika. Současně je třeba zdůraznit, že tam, kde to autoři považují za vhodné, překračují vymezený rámec sedmi komparovaných ústavních systémů a zmiňují se o ústavní situaci také ve státech dalších včetně cíleného srovnání s Českou republikou.

Zvláštní pozornost je věnována ústavní a právní kultuře anglo-americké, která se výrazně liší od ústavní a právní kultury kontinentální Evropy, jak po stránce hmotněprávní, tak i procesněprávní, a dokonce i náš velmi vzdělaný a erudovaný právník jí často rozumí jen velmi obtížně a dopouští se při jejím hodnocení různých omylů. Tím nejzávažnějším omylem bývá nepochopení odlišnosti vztahu obsahu a formy anglo-amerického práva, kdy pro výraznou odlišnost forem anglo-amerického práva od forem práva kontinentálněevropského bývá velmi často odmítán jako nesrovnatelný, či obtížně srovnatelný, a tím i těžko modelově použitelný, i sám obsah tohoto práva, a to zejména práva ústavního.

Kniha je rozvržena do tří částí, které se dále člení na kapitoly a subkapitoly. Část první se zabývá teorií srovnávacího ústavního práva,

část druhá srovnáváním ústavních institucí, v části třetí jsou pak řešeny vybrané otázky mezinárodního práva, obsahově jednoznačně propojené se srovnávacím ústavním právem. Jsou to otázky ústavního řešení (ze srovnávacího pohledu) poměru mezinárodního práva a práva ústavního a analýza základních institucí Evropské unie včetně otázky vztahu těchto institucí k ústavním institucím členských států Evropské unie, jejichž počet nyní nebývale vzrostl.

Tam, kde to autoři považují za vhodné, je provedena i komparace ústavních institucí některých ostatních států, které nejsou pojaty do onoho okruhu hlavních vybraných států. Jde o ústavní instituce Španělska, Portugalska, Belgie, Nizozemska, Dánska, Finska, Švédska, Řecka a Polska.

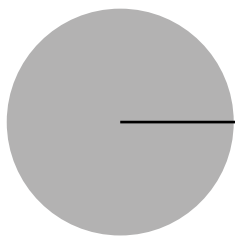
Kniha je dílem tří autorů: doc. JUDr. Vladimíra Balaše, CSc., doc. JUDr. Josefa Blahože, DrSc., a prof. nzw. doc. JUDr. Karla Klímy, CSc.

JUDr. Vladimír Balaš, CSc., napsal část třetí: *Srovnávací ústavní právo a vybrané otázky mezinárodního práva*. Doc. JUDr. Josef Blahož, DrSc., je autorem části první: *Teorie srovnávacího ústavního práva*, v části druhé: *Srovnávání ústavních institucí* následujících kapitol: *I. Nejvyšší státní orgány a jejich vzájemné vztahy v rozvinutých pluralitních demokraciích*, *II. Lidská a občanská práva*, *VII. Soudnictví a soudní kontrola ústavnosti*. Prof. nzw. doc. JUDr. Karel Klíma, CSc., napsal v části druhé kapitoly: *III. Postavení politických stran v ústavních systémech*, *IV. Volby a ústavní systémy*, *VI. Místní správa a samospráva* a spolu s doc. JUDr. Josefem Blahožem, DrSc., kapitolu *V. Federace v komparačním pojetí ústavních systémů*. Prof. nzw. doc. JUDr. Karel Klíma zpracoval v části druhé v kapitolách I., II. a VII. problematiku České republiky a dále napsal v části první v kapitole VI. teoretické pojednání o ústavním systému České republiky.

Editorem knihy a vedoucím autorského kolektivu byl doc. JUDr. Josef Blahož, DrSc.

doc. JUDr. Josef Blahož, DrSc.,
vedoucí autorského kolektivu

V Praze dne 15. října 2014

ČÁST PRVNÍ

TEORIE
SROVNÁVACÍHO
ÚSTAVNÍHO
PRÁVA

Věda srovnávacího ústavního práva

1. Pojem vědy srovnávacího ústavního práva

Pojem srovnávacího práva stejně tak jako pojmu srovnávacího práva podřazený pojem, to jest pojem srovnávacího ústavního práva, nejsou dosud v právní vědě zcela jednotně chápány. Této skutečnosti odpovídají též zčásti i názvy pro srovnávací právo v jednotlivých jazycích, názvy, umožňující poněkud odlišný překlad do češtiny (v angličtině je to Comparative Law, ve francouzštině droit comparé, v italštině diritto comparato, ve španělštině derecho comparato, v němčině Rechtsvergleichung, v ruštině сравнительное право). Zvolíme-li za překlad překladu do češtiny anglický a francouzský název, pak anglický název comparative law plně odpovídá českému překladu srovnávací právo, stejně tak jako název comparative constitutional law – srovnávací ústavní právo. Francouzský název droit comparé je nutno přesně přeložit do češtiny jako právo srovnávané, stejně tak jako název droit constitutionnel comparé – srovnávané ústavní právo. Anglický název zcela zřetelně etymologicky a obsahově naznačuje, že význam spojení Comparative Law – srovnávací právo je označením zvláštního oboru právní vědy. K tomuto pojetí obsahovému – ať již je název v konkrétním jazyce jakýkoliv – se zřejmě přiklání většina komparativistů v současném světě.¹ Nasvědčují tomu diskuse na kongresech Mezinárodní akademie srovnávacího práva (se sídlem v Paříži), které se

**Srovnávací
právo**

**Srovnávací
ústavní
právo**

**Srovnávané
ústavní
právo**

¹ Srov. Jackson, V. and Tushnet, M., *Comparative Constitutional Law*, New York 1999; Knapp, V., *Velké právní systémy, Úvod do srovnávací právní vědy*, Praha 1996.

konaly v roce 1998 v Bristolu a v roce 2000 v New Orleansu, kterých se také autor této kapitoly účastnil.

Pro vytváření vědy srovnávacího ústavního práva má vysokou kvalitativní hodnotu rozvoj vědy a praktického významu ústavního práva srov. zejména přímá spojnice ústavního práva s klíčovými kodexy v oblasti soukromého práva (občanskoprávní kodexy – viz např. §§ 1–13 Nového občanského zákoníku v České republice) a práva veřejného. Součástí toho je i rostoucí rozmach judicializace ústavního práva, a to nikoliv pouze v judikatuře ústavních a jim naroveň postaveným soudů, ale též v celé soudní soustavě v příslušných státech. Uvedený vývoj lze označit jako konstitucionalizaci právních řádů, jejichž podmínkou *sine qua non* je otevřenost národních právních řádů právu nadstátnímu (za konkrétní případ lze označit právo Evropské unie) a právu mezinárodnímu (zde lze za konkrétní příklad uvést Evropskou úmluvu o lidských právech).

Neobyčejně významným faktorem počíná být otevřenost soudů jednotlivých států, a to z počátku soudů ústavních, pokud jde o přejímání poučení z jádra rozhodnutí (*ratio decidendi*) ústavních soudů jiných států. Tyto faktory plně reflektované ve vědě srovnávacího ústavního práva vyúsťují v možnou a v současné době již v mnoha ohledech velmi reálnou intronizaci vědy srovnávacího ústavního práva jako vrcholového oboru obecné srovnávací právní vědy.² K tomu velmi přispívá také slábnutí přeexponované glorifikace národního ústavního práva těch států, které byly v historickém vývoji demokratického konstitucionalismu vrcholným vzorem – USA, Velká Británie, Francie, Švýcarsko, po druhé světové válce Spolková republika Německo. Pokud národní věda v těchto státech považovala ústavu daného státu za vrchol konstitucionalismu – a to se v minulých dekádách stávalo poměrně často, byl rozvoj srovnávacího ústavního práva limitován. Lze říci, že ve Spolkové republice Německo, Francii a Švýcarsku již zmíněný trend spatřující pro právní komparatistiku kvalitativní vrchol ústavnosti v ústavním právu vlastního státu již zcela vymizel a ve Velké Británii byl výrazně oslaben, zůstává dosud ve značné míře dosti silným v USA. S ohledem na explozivní

² von Bogdandy, A., *Comparative Constitutional Law: A contested Domain*; A. Comparative Constitutional Law: A Continental Perspective (in Rosenfeld, M., Sajó, A., ed., *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*), Oxford 2013, pp. 29–31.

judicializaci celého ústavního procesu a zakladatelský význam ústavněsoudních doktrín Nejvyššího soudu USA jako dominantních vzorů pro judikaturu ústavních soudů demokratických států v procesu globalizace demokratických států jde o jev zcela odůvodněný a pocho-pitelný. Zároveň ovšem tato situace v recentním období jednoznačně pozitivní nabývá v současném procesu globalizace demokratických států, který se projevuje rovněž ve výrazném vzrůstu kvality kon-stitucionalismu některých z těchto států, určitých negativních rysů. Spočívají v tom, že zákonodárce či soudci zejména Nejvyššího soudu USA dosud zásadně neaplikují ve své praxi komparativní přístupy. Například v judikatuře Nejvyššího soudu USA v otázkách ústavnosti se dosud nesetkáváme s tím, že by se americký soudce ve své argu-mentaci – formulaci ratio decidendi navrhovaného rozhodnutí opřel mimo jiné o judikaturu francouzské Ústavní rady nebo německého Spolkového Ústavního soudu nebo Evropského soudního dvora. Tuto realitu lze označit jako určitý limit rozvoje srovnávacího ústavního práva. V těchto souvislostech vyslovuje americký konstitucionalista Bruce Ackerman názor, že v průběhu několika dalších desetiletí, kdy vklad do globální pokladnice konstitucionalismu mimořádně vzroste zásluhou Francie, Německa, Itálie, Evropské unie, ale též takových států jako je Indie, začne být přínos konstitucionalismu USA a zejména soudní interpretace a dotváření ústavního práva Nej-vyšším soudem USA pojímán převážnou většinou světové ústavní praxe pouze jako mimořádný a speciální přínos, nikoliv jako světové paradigma.³

V České republice dosud zřejmě část právních teoretiků zastává názor, že srovnávací právo – právní komparatistika je jednou z vědec-kých metod výzkumu práva. Metodu právní vědy lze podle našeho názoru vymezit jako vědecké postupy a prostředky výzkumu a inter-pretace práva, zatímco obor právní vědy znamená vytyčení a dosaho-vání konkrétních právních cílů. Vědecká práce zabývající se právní komparatistikou prokazuje, že množství těchto cílů stále vzrůstá a tato skutečnost se proto stává rozhodující oporou pro vyslovení názoru, že srovnávací právo, respektive srovnávací právní věda – oba názvy považujeme co do svého obsahu za identické – jsou samostatným

**Právní
kompara-
tistika**

³ Ackerman, B., The Rise of World Constitutionalism (in Rogoff, M., A., French Constitutional Law, Cases and Materials), Durham 2014, pp. 3.

oborem právní vědy, vnitřně pak dále specializovaným podle toho, jaká právní odvětví, respektive právní instituce (z ústavněprávních například ústavní soudnictví) jsou předmětem výzkumu srovnávací právní vědy. Vyslovujeme proto jednoznačně názor, že srovnávací právo a jako jeho součást srovnávací ústavní právo jsou samostatným oborem právní vědy.

Studuje-li ústavní právník normy ústavního práva jiného státu, než je stát, jehož je občanem, nemělo by v centru jeho pozornosti být pouze to, co je obsahem těchto norem a jaké je systémové uspořádání, struktura a forma těchto ústavněprávních norem, resp. jaká je jejich funkce ve vztahu ke společenským dějům v tomto státě, ale též to, jaká je kognitivní struktura těchto ústavněprávních norem. Především znalost naposled uvedených faktorů umožňuje důsledně poznat a pochopit ústavněprávní normy jiných států, pochopit právní myšlení tvůrců těchto ústavněprávních norem a usnadnit tím komunikaci s nimi. Jde rovněž o poznání příčin jejich jednání, jejich zájmů, hodnot, idejí a morálních principů, kterými se řídí.⁴

2. Teorie práva a srovnávací ústavní právo

Vzniká otázka, zda srovnávací právo můžeme zařadit pod obecný pojem teorie práva. Často, zejména z důvodů pedagogických, je například filosofie práva podřazována pod údajně obecnější pojem teorie práva. Ponecháme však tuto otázku stranou a zaměříme se na problematiku srovnávacího práva a zejména srovnávacího ústavního práva. Jestliže obor právní vědy, za který považujeme srovnávací právo, má charakter teleologický, tj. dosahování cílů, je třeba se tázat, jsou-li tyto cíle teoretické nebo praktické, respektive, zda mají obojí charakter. Má-li teorie práva výlučně cíle teoretické (samozřejmě obohacující právní praxi), srovnávací právo jako obor právní vědy si klade jak cíle praktické, tak teoretické. Jako příklad lze uvést výsledky srovnávání modelového a institucionálního řešení a právní úpravy ústavního

Cíl srovnávacího ústavního práva

⁴ Rogoff, M. A., *op. cit.*, str. 25.

soudnictví. Jeho cíl je jak teoretický – poznávání určujících společných znaků, typů a modelů ústavního soudnictví, tak zejména také praktický – zkratkově řečeno, poznání nejvhodnější úpravy a působení (s ohledem na společenské podmínky daného státu) konkrétního modelu ústavního soudnictví.⁵

Nejvýznamnějším cílem srovnávacího práva včetně srovnávacího ústavního práva, které je předmětem našeho zájmu, je v určitých rysech shodná efektivnost funkce ústavněprávní instituce (byť z hlediska formálně právní úpravy výrazně odlišné) v konkrétním společenském prostředí. Jako příklad je možno uvést instituce prezidenta USA, ministerského předsedy Velké Británie, francouzského prezidenta a spolkového kancléře v SRN. Zároveň to může být zjištění například nejefektivnějšího modelu ústavního soudnictví, ale také například zjištění obsahu pojmu ústavní soudnictví.

3. Úrovně – generace výzkumu srovnávacího ústavního práva se zvláštním zřetelem na srovnávací ústavní právo

Velmi často se setkáváme s tím, že jakákoliv zmínka v odborné práci o tom, jaké jsou právní úpravy určité oblasti společenských vztahů v některých státech, často převzatá z české literatury, bez znalostí právní úpravy a vědecké literatury daných států, je považována za právní komparatistiku. Zde samozřejmě o srovnávací právo nejde. Je to pouze snaha vytvořit zdání právní, respektive ústavněprávní komparatistiky, která je dnes čímsi zcela nezbytným pro rozvoj právní vědy především v nevelkém státě, jako je Česká republika. Naproti tomu však často stojí názor odmítající uznat za právní komparatistiku kvalitní srovnávání vycházející ze znalosti pramenného materiálu a vědecké literatury, jakož i poznání funkce právních institucí na zahraničních pobytech, srovnávání, které však určitý autor ze svého subjektivního hlediska nepovažuje za dostatečně vědecké, neboť neplní všechny

⁵ Heringa, A. W. and Kiiver, P., *Constitutions Compared, An Introduction to Comparative Constitutional Law*, Antwerp, Oxford, Portland 2009, str. 147, 157, 160.

úrovně právní komparatistiky. Tyto názory je třeba rovněž odmítnout jako nesprávné.

Při právní komparaci je výchozím faktorem comparatum, tj. to, co má být srovnáváno s jinými faktory, označovanými jako comparanda. Třetím prvkem je tertium comparationis – relátor umožňující srovnání, tj. rozhodující srovnatelný faktor, respektive znak srovnatelnosti. Například v uvedených vztazích vrcholných vládních a výkonných institucí – prezidenta USA, ministerského předsedy Velké Británie, francouzského prezidenta a Spolkového kancléře SRN je to do značné míry identický souhrn mocenských vztahů ve sféře moci vládní a výkonné, ve zvoleném příkladu ústavního soudnictví obecně závazný výklad ústavy. Vzniká otázka, zda je možné v právu a v našem případě v ústavním právu srovnávat, pokud chybí tertium comparationis. Na základě pouze formální logikou se řídícího pohledu bychom dospěli k samozřejmému závěru, že to možné není, neboť srovnávat lze jen to, co je srovnatelné, tedy to, co obsahuje významné společné znaky. Zvláště ve srovnávacím ústavním právu, zjišťujeme-li, zda určitý stát je státem demokratickým, či demokratickým státem není, je velmi důležité tzv. kontrastní srovnání, kdy na základě pouhé analýzy například dvou ústav zjistíme, že jsou v základě nesrovnatelné.

V srovnávacím ústavním právu jsou rozhodujícím cílem jednak interpretace srovnávaných ústavních pojmů, jednak snaha přispět ke zdokonalování ústavních institucí.

Právní věda srovnávacího ústavního práva má různé úrovně. K jejich rozlišení je vhodné použít pojmu generace, který je obvyklý v kybernetice a biologii.

1. Za první úroveň – generaci ústavněprávní komparatistiky je možno považovat ucelené analytické souřadné popsání ústavních úprav ve dvou nebo více státech. Zde nemusí být určeno comparatum (často však tomu tak bývá). Jde o pouhé řazení comparand. Na čtenáři je, aby sám určil tertium comparationis. První generace ústavněprávní komparatistiky má velkou hodnotu informační. Není subjektivistickou tím, že by vnucovala čtenáři názor autora, který komparaci provádí. V současné době zcela v rámci komparatistické ústavněprávní literatury převládají práce první generace. Lze říci, že bez nich, bez bohatosti v nich nashromážděného faktografického materiálu, by ani komparativní práce druhé a třetí generace nemohly vzniknout. Tato komparatistika první generace je zvláště v ústavním právu využitelná

**Úrovně –
generace
srovná-
vacího
ústavního
práva**

také z toho důvodu, že umožňuje uvedené kontrastní srovnání neboli , zjištění nesrovnatelnosti.

2. V druhé úrovni – generaci – srovnávacího ústavního práva je zájem soustředěn buď na srovnání celkových koncepčních řešení ústav, respektive dalších ústavních zákonů, nebo na srovnávání ústavněprávních úprav vybraných ústavních institucí v jednotlivých státech. Comparatum je zpravidla ústava státu, jehož je autor občanem. Pokud jsou předmětem srovnávacího výzkumu jednotlivé ústavní instituce, bývá za comparatum vybrána ústavní instituce, která je buď celosvětově, nebo v rámci určitého světového regionu považována za nejvýznamnější. Jako comparatum může být také vybrána například první modelová ústavní úprava ústavní instituce, která má již dlouhodobý mezinárodní respekt. Výrazné odlišnosti od této úpravy zpravidla nebývají ve světové právníkové veřejnosti považovány za vhodné.

Komparativní výzkum je ve druhé generaci ucelený – zahrnuje comparatum, comparanda i tertium comparationis.

Zpravidla při komparaci druhé generace nedochází k výraznému oddělení procesněprávních a materiálněprávních institucí, neboť jejich provázanost je zvláště v ústavním právu jednoznačná.

Komparace druhé generace může také být komparací historickou. Rozeznáváme:

- a) komparaci historickou různých států, jejímž předmětem jsou ústavy více států – historická je v tom směru, že za comparatum je zvolen historický ústavní model a comparanda tvoří soudobé ústavy; je zkoumáno, jaké jsou v nich odlišnosti oproti původnímu historickému modelu;
- b) komparaci historickou vnitrostátní, kdy současná ústava daného státu je srovnávána například s první ústavou tohoto státu (například srovnávání současné ústavy České republiky s československou ústavou z roku 1920).

Příkladem komparace druhé generace může být též komparace modelová deskriptivní, zde srovnáváme například ústavněprávní řešení prezidentského či parlamentního systému v různých státech bez ohledu na jejich funkci.

Pokud jde o komparaci ústavněprávních norem, bez ohledu na jejich funkci v daném společenském prostředí lze tuto komparaci vždy kvalifikovat jako druhogenerační. Jakákoliv ústavněprávní komparace

**Kompa-
race
historická**

**Kom-
parace
modelová
deskrip-
tivní**

druhé generace, ať již jde o komparaci ústavněprávních norem několika států, či o komparaci historickou – ústavněprávních norem téhož státu v různé době přijatých, má značně omezený praktický význam, neboť se zde pohybujeme pouze v oblasti „co býti má“, a nikoli v oblasti „co jest“.

3. Třetí, hodnotově nejvýznamnější úroveň – generace komparatistiky, je zaměřena na srovnávání nikoli pouze ústavněprávní úpravy, ale také na funkci ústav, ústavních zákonů a ústavněprávních institucí.⁶

Srovnávací výzkum funkce ústavy, ústavních zákonů a ústavněprávních institucí je mimořádně náročný. Zahrnuje kromě perfektní právní erudice v ústavních řádech mimořádný stupeň znalostí společenského prostředí, v němž určité ústavněprávní a institucionální řešení působí.

Poskytuje také možnost odpovědi na otázky, zda společenské prostředí pro ústavní vzor, ústavněprávní instituce, které jsou zamýšleny k převzetí do ústavního pořádku určitého státu, je v zásadě shodné se společenským prostředím ve státě, z něhož jsou ústavní vzor či ústavněprávní instituce přejímány, a zda jejich funkce bude stejně efektivní jako ve státě vzorovém, respektive bude výrazně nižší, či zda tento ústavní vzor či ústavněprávní instituce budou ve velmi odlišném společenském prostředí nefunkční.

V ústavním právu mají zvláštní význam komparace modelová a futurologická z hlediska jejich řešení i funkce.

a) Modelová komparace třetí generace je srovnávání formy vlády, například prezidentské či parlamentní, lze tu rozdělit modelovou komparaci současnou a modelovou komparaci historickou.

aa) Modelová komparace současná znamená srovnávání například dvou parlamentních modelů ve dvou či několika státech se zaměřením jak na ústavněprávní zakotvení, tak na funkčnost těchto modelů z hlediska společenského prostředí. Výsledkem srovnání bude, nakolik se státně mocenské procesy – faktická ústava – odlišují od ústavního modelu v důsledku konkrétního společenského prostředí a jaký je výsledek vzájemného

**Modelová
komparace
deskrip-
tivní
i funkční**

⁶ Burges, J. W., *Political Science and comparative Constitutional Law*, General Books LLC Publication, 2009, str. 107 n.

srovnání tohoto společenského prostředí, které faktickou ústavu vytváří.

- aa) Modelová komparace historická třetí generace vystupuje zvláště do popředí v současnosti, kdy historické modelové řešení forem vlád (například model parlamentní formy vlády) se výrazně změnilo v důsledku hlubokých změn politických systémů. Klasickým příkladem je zde britský parlamentní systém, který v době svého vzniku označoval, že parlament byl skutečným centrem státní moci, což v současnosti patří k minulosti. Historická modelová komparace naznačuje, že zachovávání původních názvů ústavních modelů – forem vlád má význam pouze tradiční.
- b) Komparace futurologická se zaměřuje na komparaci předpovědi o vývoji ústavních modelů, respektive forem vlád. Je zde sledováno to, nakolik se předpovědi v nedávné době formulované a mnohdy navzájem protikladné splnily, splnily zčásti, či naopak byly zcela pochybené. Cílem této komparace je být korektivem pro příští futurologické úvahy a předpovědi o vývoji ústavních modelů, respektive forem vlád. Futurologická komparace je založena na srovnávání extrapolace současných vývojových trendů v oblasti vývoje státu, ústavního systému a forem vlád. Tyto vývojové trendy je třeba nazírat v úzkém kontextu s vývojem ekonomickým, sociálním a politickým.

Mimofádně přesně uskutečňovaná extrapolace vývojových trendů států, ústavních systémů a ústavních institucí nemůže nikdy plně vystihnout realitu, která nastane. Tato extrapolace, pokud je exaktně prováděna, zachycuje pouze objektivní procesy a nemůže brát v úvahu subjektivní faktory, jako jsou schopnost či neschopnost politiků a manažerů, které mohou zkoumaný proces vývoje do určité míry pozitivně či negativně ovlivnit.

**Futuro-
logická
komparace
deskrip-
tivní
i funkční**

4. Ústavněprávní komparatistika a právní systémy

Ústavněprávní komparatistika v euroamerickém prostoru, zaměřená na vybrané státy v něm existující (a tyto státy zkoumá také tato kniha), vychází z převážně akceptovaného rozdělení práva v tomto prostoru na oblast anglo-amerického práva a oblast kontinentálněevropského práva. Přitom je všeobecně přijímáno, že toto dělení je pomocné. Vychází pouze z toho, že v oblasti anglo-amerického práva jsou soudní rozhodnutí obecně závazná, zatímco v kontinentálněevropské právní oblasti tomu tak až na výjimečné případy není. V anglo-americké oblasti je výklad práva obsažený v soudním rozhodnutí závazný inherentně, to jest z hlediska samé podstaty soudního rozhodnutí. Výjimečnost závaznosti soudního rozhodnutí v kontinentálněevropské oblasti, pokud jde o výklad práva v tomto rozhodnutí obsažený, musí být dána ústavou, respektive ústavním zákonem. Je tomu tak v případě rozhodnutí ústavních soudů.

Zároveň obecné systémové pojetí vyžaduje konkrétní přístup, který je zejména v ústavním právu velmi signifikantní. V anglo-americké oblasti jde o to, zda v daném státě existuje psaná ústava ve smyslu ústavního zákona (USA), či zda jsou v rozhodné míře ústavněprávní vztahy upraveny ústavními zvyklostmi (Velká Británie). Rovněž právní oblast kontinentální Evropy je z hlediska konkrétního pohledu na kontinentálněevropské právní subsystémy (románský, germánský a nordický) a státy do nich náležející velmi různorodá. V obou těchto základních právních oblastech jsou odlišnosti podtrženy specifickým vývojem ústavních modelů.⁷

Ústavněprávní komparatistika, především v těch státech, kde základním pramenem ústavního práva je ústava či souhrn ústavních zákonů, rozeznává ústavy monolegistické a ústavy polylegistické. Monolegistická ústava je charakteristická tím, že ústavněprávní vztahy jsou upraveny v jediném ústavním zákonu. Změny ústavy se uskutečňují cestou ústavních dodatků. (Zároveň zde bývá neobvykle významná interpretační judikatura orgánu soudní kontroly ústavnosti – často významnější než ústavní dodatky – USA.) Polylegistická ústava

**Monolegistická
ústava**

**Polylegistická
ústava**

⁷ Goldworthy, J., *Interpreting Constitutions, A comparative study*, Oxford 2007, str. 8n., 55 n., 106 n., 161 n.

není založena na jediném ústavním zákonu nazvaném ústava – tato ústava umožňuje tvorbu nových ústavních zákonů. To samozřejmě může vyvolávat otázku, zda lze každý ústavní zákon, který splňuje ústavněprocesní podmínky předepsané pro jeho vznik kvalifikovat jako ústavní zákon, či zda musí též splňovat obsahové – materiální podmínky vyžadované pro ústavní zákon. V těchto státech ústavně-právní komparatistika operuje buď s pojmem ústavy v užším a širším smyslu (za ústavu v užším smyslu je pojímán ústavní zákon označený jako ústava, ústavou v širším smyslu je pak souhrn všech ústavních zákonů), nebo používá pojmu ústavní řád či ústavní pořádek, jak to například zakotvuje Ústava ČR.

Ústavněprávní komparatistika je v současnosti schopna vymezit základní rámec nezměnitelných náležitostí ústavy, jimiž jsou obecně řečeno demokratické hodnoty (prvořadě místo zde náleží základním lidským právům a stěžejním principům demokratické ústavnosti, jakými jsou suverenita lidu, právní stát, omezená vláda, dělba moci, pluralismus, demokratický konsensus a legitimita). Tyto nezměnitelné náležitosti ústavy jsou označovány jako jádro ústavy.⁸ Uvnitř ústavy, respektive ústavního pořádku, tak vzniká diferenciace mezi právem často označovaným jako nadústavní či superústavní, tedy ústavním právem ústavním procesem nezměnitelným, a právem ústavním, které je ústavním procesem měnitelné.

V oblasti právního systému kontinentální Evropy bylo možno s určitými výjimkami cca do poloviny 20. století říci, že jediným pramenem ústavního práva je zde ústavní zákon. Ve druhé polovině 20. století se však situace výrazně mění v tom směru, že za pramen ústavního práva je třeba pojímat v mnoha státech kontinentální Evropy rozhodnutí ústavních soudů a jim naroveň postavených obecných soudů. Je tomu tak jak v románské podoblasti kontinentálněevropského práva, tak v podoblasti germánské a zejména pak v podoblasti nordické, zahrnující skandinávské země a Holandsko.

⁸ Heringa, A.W. and Kiiver, P., *op. cit.* str. 1–8.

5. **Vzájemné propojování ústavního práva a mezinárodního práva**

Předmětem velké pozornosti teoretiků z oboru mezinárodního práva veřejného a ústavního práva se stává proces vzájemného splývání ústavního a mezinárodního práva na počátku druhé dekády 21. století. Projevuje se to zejména v oblasti základních ústavních principů, lidských práv, právního státu, sociálního státu, regionalizace a federalizace. Oba procesy – internacionalizace ústavního práva a konstitucionalizace mezinárodního práva jsou neoddělitelné. Komplexy mezinárodněprávních norem se stávají bezprostředně právně závaznými v jednotlivých státech na straně jedné a ústavněprávní principy a ústavněprávní strukturální řešení jsou uplatňovány při vytváření mezinárodněprávních institucí na straně druhé. Zvláště tyto procesy dokumentuje inkorporace mezinárodněprávních smluv o lidských právech do ústav jednotlivých států v podobě ústavních katalogů lidských práv. Zvláště typickým příkladem je zde Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, která se stala součástí ústavního práva Velké Británie, Rakouska, Bosny a Hercegoviny.

Rovněž jurisprudence Evropského soudu pro lidská práva, zřízeného na základě Evropské úmluvy mimořádně zvýrazňuje regionální internacionalizaci ústavního práva evropských států. Dalším příkladem jsou Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o právech hospodářských, sociálních a kulturních, které byly inkorporovány do ústavní úpravy lidských práv v Kanadě – Kanadské Charty práv a svobod.

Typickým příkladem konstitucionalizace mezinárodního práva, spočívající jak v částečném převzetí modelových řešení ústavních systémů, tak ústavních principů jako princip federalismu, dělby moci a jeho klíčové součásti systému brzd a vyvážení (*checks and balances*), právního státu do mezinárodních organizací je zejména Evropská unie.⁹

⁹ Rosenfeld, M., Sajo, A., *op. cit.*, str. 1166–1183; Klíma, K., *Internacionalizace ústavního práva nebo konstitucionalizace práva mezinárodního* (in: Gerloch, A., Šturma, P., *Ochrana základních práv a svobod v proměnách práva na počátku 21. století v českém, evropském a mezinárodním kontextu*, Praha 2011, str. 302 n.; Fleiner, L.R.B., Marinkovic (eds.), *Key Developments in Constitutionalism and Constitutional Law*, The Hague 2014, str. 111–215.

6. Používání ústavněprávní komparatistiky v ústavněprávní praxi

Prohlubující globalizace, jejímž klíčovým znakem je vzrůstající otevřenost ekonomická, politická a státní, vytváří příznivé prostředí pro používání ústavněprávních vzorů a legislativních řešení. Určujícím je v určitých oblastech legislativy zájem investorských nadnárodních korporací na tom, aby bylo přijato v daném státě takové modelové legislativní řešení, které těmto nadnárodním developerským korporacím nejlépe vyhovuje, tj. zpravidla takové, jaké existuje v zemi jejich původu. Nejprůhodnější situace pro komparativní využití zahraničních modelů v daném státě nastává v období,¹⁰ které lze v tomto státě označit jako tranzitní, jímž je přechod (zpravidla zlomový) od jednoho režimu k jinému. Typickými příklady jsou vesternalizace legislativy, zvláště v oblasti obchodní, finanční a daňové v postkomunistických státech.

V ústavodárné a legislativní činnosti je třeba rozlišovat využití zahraničních modelů jednak tím způsobem, že tyto modely jsou zčásti adaptovány určitým začleněním jejich rysů a institucionálních vazeb do původního národního ústavního řešení a národní legislativy, jednak komplexní transplantací zahraničního modelového řešení. Komplexní transplantace modelového řešení však často vyvolává funkční problémy dané tím, že původní model, který vzešel z určitého společenského prostředí, je transplantován do společenského prostředí, jež je s tímto modelem zcela nesouladné.

Odlišným případem komparativního využití ústavněprávních a legislativních modelů je v současném globalizovaném světě uplatňován ve vztahu národního a mezinárodního práva. Jde zejména o velmi častou transplantaci mezinárodněprávní ochrany lidských práv do práva národního, stejně tak jako uplatnění například národních institucionálních ústavněprávních řešení a vazeb v právu mezinárodním, ať již jde o mezinárodní právo obecné či mezinárodní právo regionální, respektive nadnárodní právo *sui generis* uplatňované v určitém regionu.¹¹ Toto

¹⁰ Barak-Erez, D., *Legislation as Transplantation* (in Lupo, N., Scaffardi, L., eds., *Comparative Law in Legal Drafting*, The Hague, 2014), str. 19 n.

¹¹ Tamtéž, str. 20—22; Bray, B., Fasone, C., *Foreign Influence in EU Lawmaking: The Case of the European Parliament* (in Lupo, N., Scaffardi, L., eds., *op. cit.*), str.

nadnárodní právo je charakteristické určitými rysy federální ústavnosti, v níž, jak lze předpokládat, bude pozvolna přerůstat v delší historické perspektivě (např. Evropská unie).

45—72; Halmai, G., *Perspectives in global Constitutionalism, The Use of Foreign and international Law*, The Hague, str. 10—32, 79-89, 177-196, 247-259.

Metody výzkumu srovnávacího ústavního práva

Ústavněprávní komparatistika je nepochybně jednou z dominantních oblastí komparatistiky právní.¹ Aby tento dominantní charakter v oblasti právní komparatistiky měla, je žádoucí, aby byly splněny následující předpoklady:

1. Právně logické a právně formalistické metody

V případě ústav, ústavních systémů a ústavních institucí je žádoucí, aby právně logické a právně formalistické metody (například formálně logické srovnávání, ale nejen to) byly nikoliv opomíjeny, avšak vždy náležitě limitovány. Je třeba zdůraznit, že bez právně logických a právně formalistických metod není možné se obejít ve srovnávacím ústavním právu. Pouze právně logická (formalistická) komparace, uplatněná v oblasti výzkumu ústavního práva, by však mohla vést ke zcela scestným závěrům. V recentních dějinách ústavních systémů je velmi dobře znám případ tzv. opsaných ústav, kdy v rozvojových zemích byly někdy aplikovány známé vzory ústav rozvinutých demokracií – například ústavního systému USA, ovšem další vývoj ústavního systému v těchto zemích se v důsledku odlišné politické a právní kultury ubíral zcela odlišnými směry a ústava zůstala takřka pouze na papíře. Platí tedy jednoznačně teze, že vyvozovat závěry o ústavním systému

**Limitování
metod**

**Nesprávná
aplikace
vzorů
ústav**

¹ Srov. k tomu Bogdanor, V., ed., *Constitutions in Democratic Politics*, Gower, Aldershot 1988, str. 3–7; Knapp, V., *Velké právní systémy, Úvod do srovnávací právní vědy*, Praha 1996, str. 75–102.

a jeho institucích na základě právně logické a právně formalistické analýzy ústavy vyúsťuje v *závěry neodpovídající skutečnosti*. Je proto nutné vždy chápat míru poznání, kterou právně formalistické a právně logické přístupy umožňují. Přeceňování právně logických, pozitivistických, formalistických metod v minulosti a někdy stále i v současnosti, jakož i naopak přeceňování přirozenoprávních přístupů především bez jejich kvalifikované znalosti není třeba zdůrazňovat. Jde o realitu post-totalitní společnosti.

Přeceňování metod

2. Politologické a sociologické metody

Ústavněprávní komparatistika musí vždy náležitě využívat politologických a sociologických aspektů výzkumu včetně jejich moderního metodologického aparátu exaktního výzkumu (výpočetní techniky, statistických metod, anket atd.),² ovšem nesmí být nikdy redukována pouze na ně. S těmito přístupy se setkáváme v podstatě již od let tohoto století ve všech rozvinutých demokratických státech, kde srovnávací ústavní právo je nemyslitelné bez takových disciplín, jako je *Theory of Government* (překlad spíše „teorie státu“ ovšem zahrnuje zkoumání procesu vládnutí) nebo *Theory of Political Systems* (teorie politických systémů zahrnuje výzkum politických i ústavních systémů v jejich diferencované, avšak vzájemně se ovlivňující jednotě) v anglo-americké oblasti³ či *Regierungssystem* v SRN.⁴ Ve Francii a v Itálii je velmi příznačné propojení juristických analýz ústavních systémů s přístupy politologickými a sociologickými. Mezi nejvýznamnější představitele tohoto pojetí, jejichž díla vycházejí zpravidla s určitými obměnami pod názvem *Ústavní právo a politické instituce*, patří

Propojení metod s exaktním výzkumem

² Srov. Deutsch, K. W., Markovits, A. s., Platt, J., eds., *Advances in the Social Sciences, 1900–1980, What, Who, Where, How?*, Boston 1986, str. 155–247.

³ Srov. Young, W. H., *Ogg and Ray's, Introduction to American Government*, New York 1966; Saye, A. B., Pound, M. B., Allums, J. F., *Principles of American Government*, Englewood Cliffs 1970; Katznelson, I., Kesselman, M., *The Politics of Power; A Critical Introduction to American Government*, New York 1975; Macridis, R. C., Ward, R. E., eds., *Modern Political Systems: Europe*, Englewood Cliffs 1972; Deutsch, K. W., *Politics and Government, How People Decide Their Fate*, Boston 1980.

⁴ Ellwein, T., *Das Regierungssystem der BRD*, Opladen 1977.

francouzští státovědci M. Duverger, G. Burdeau, J. Cadart, A. Hauriou, J. Gicquel a P. Gélard.⁵

3. Funkcionální analýza

Mimořádně významnou součástí ústavněprávní komparatistiky je vždy funkcionální analýza, často zvláště v této oblasti nedoceňovaná. Pod pojmem funkcionální analýza rozumíme srovnání toho, jak ústavní systém či instituce fungují v praxi, ve srovnání s řešením modelovým.

Pouze vyčerpávající analýza funkce ústavy, ústavního systému jako celku a jejich jednotlivých institutů, s náležitým ohledem na politické a sociální klima, v němž se jejich funkce každodenně uplatňuje, umožňuje fundovanou odpověď na otázku, jaká je skutečná úloha zkoumaných institutů v daném ústavním systému.

**Funkce
ústavních
systémů
v praxi**

4. Metoda konkrétnosti ústavněprávního srovnávání

Nelze rovněž opomenout požadavek konkrétnosti ústavněprávní komparatistiky, jímž rozumíme to, aby komparace byla prováděna vždy v určitém čase a prostoru, a nikoliv pouze abstraktně, i když ústavněprávní úprava určitého srovnávaného institutu nedoznala po určitou delší dobu, například padesáti let, žádných změn. Zpravidla se ovšem vždy výrazně mění společenské prostředí, v němž je institut naplňován v každodenním životě.

Při realizaci ústavněprávní komparatistiky je vždy nezbytné přihlížet ke kvalitě politické, právní, jakož i zejména ústavní kultury v daném státě.⁶ Jde o to, nakolik jsou všechny základní principy demokratické

Konkrétnost komparace

**Význam
ústavní
kultury**

⁵ Duverger, M., *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris 1965; Burdeau, G., *Droit Constitutionnel et Institutions Politiques*, Paris 1976; Cadart, J., *Institutions Politiques et Droit Constitutionnel*, Paris 1975; Hauriou, A., *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris 1975; Gicquel, J., Gélard, P., *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris 1991; Mastropasqua, S., *Istituzioni e governabilità, Riflessioni sul „caso italiano“*, Roma 1981.

⁶ Srov. Gibbins, J. R., ed., *Contemporary Political Culture* (in *Politics in a Postmodern Age*), London 1989, str. 4–24; Jackson, V. C. *Comparative Constitutional Law*:

ústavní, politické a právní kultury vnitřně akceptovány občany jako požadavek sine qua non. *Proto je podle našeho názoru velmi obtížné v současné době zcela realisticky komparovat ústavy a ústavní instituty posttotalitních států s ústavními instituty rozvinutých demokracií.* I když vnější shoda je zde často velmi jednoznačná, konsensuální charakter – tak významný z hlediska politologického, sociologického a funkcionálního – je značně odlišný.⁷

Methodologies. In: Rosenfeld, M., Sajo, A., *op. cit.*, str. 55–72.

⁷ Srov. O'Donell, G., Schmitter, K., *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, John Hopkins University Press, Baltimore 1986.

Ústavnost a demokracie

1. Vztah občanů a státu

Jedním ze základních znaků ústavnosti a ústavních systémů je *vztah občanů a státu*. Jde tedy o vazbu či vztah občanů a státní moci na určitém území, na němž vykonává stát svou suverenitu. V soudobém západoevropském a americkém pojetí jde v podstatě od konce století (tj. od velkých revolucí, především americké a francouzské) o stát demokratický¹, založený na principu suverenity lidu, respektive vlády lidu. Demokratické vládě, tedy vládě lidu, je inherentní vztah občan – stát, který se odráží v uspořádání a zejména v ustavování státních orgánů. Specifické rysy jeho řešení nám vyplynou při srovnávání, jakým způsobem je stanoveno uspořádání a zřizování nejvyšších státních orgánů.

**Občan
a stát**

Vládu lidu si lze představit jako přímku vycházející z jednoho bodu, který můžeme označit jako proklamaci, respektive vyjádření vůle k zahájení vývoje jak materiálních, tak procesuálních aspektů nezbytných pro nastolování vlády lidu, a směřující k bodu druhému, kterým je plné uskutečnění vlády lidu. Zároveň je třeba říci, že plné uskutečnění vlády lidu je ideálem, který je ve velmi zdokonalené podobě zatím v nedohlednu a v celostní podobě nerealizovatelný, neboť by negoval hierarchické vazby státních orgánů. Lze si však představit situaci, že nové technické a především elektronické komunikační prostředky umožní kontinuální, nikoliv jen jednostranné vazby mezi politickými a státními orgány a občany, jak to například dnes umožňuje televize, rozhlas a tisk, ale rovněž vazbu dvoustrannou, tj. přímou zpětnou vazbu občan – státní orgán či politik; tj. bezprostřední reakce na vystoupení

¹ Srov. Lawson, K., *The Human Polity, A Comparative Introduction to Political Science*, Boston 1993, str. 85, 91, 92, 313–318; Blahož, J., *Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva*, Praha 2005, str. 57–104.

státníka či politika ze strany občanů. Je třeba si uvědomit, že ať jsou masové sdělovací prostředky organizovány co možno nejširše na principech pluralitní demokracie, vazba mezi státem či politickým systémem a občanem, kterou spoluvytvářejí, je vždy vazbou jednostrannou, nikoliv jen formálně, ale i obsahově.² Pokud jde o možnost zpětné vazby, zároveň vždy velmi záleží na tom, zda si tuto zpětnou vazbu vládnoucí skupina přeje jako nezbytnost demokracie, nebo zda demokratického prostředí využívá k určité manipulaci. Členové vlády, poslanci, představitelé opozice, reportéři či žurnalisté jsou zváni do masmédií podle přání jejich vedení, nikoliv občanů, a vždy předkládají a do určité míry charakterem jednostrannosti této vazby vnucují svůj názor ostatním občanům či obyvatelům daného státu. Čím pestřejší škála tohoto „vnucování názorů“ existuje, tím více je možno hovořit o větší demokratičnosti a pluralitě – ovšem bez zpětné vazby. Ta existuje pouze v jediné podobě. Jednou za určitý počet let, zpravidla za 4, 5 až 6 let, má v pluralitní demokracii občan možnost si vybrat, které politické straně, sdružující podle jeho názoru nejméně špatné politiky (řečeno parafrází známého výroku Winstona Churchilla), dá svůj hlas. A to je na opravdovou zpětnou vazbu, kterou by ideál demokracie vyžadoval, velmi málo. Proto současná pluralitní demokracie i v nejvyspělejších demokratických státech se jen přibližuje ideálu demokracie. Mezi ní a diktaturou je zásadní rozdíl. Právě v oné pluralitě a občanských právech dostupných značné části společnosti. Ono přibližování se k ideálnímu stavu demokracie nemusí být vždy přímočaré. Děje se s různými zákruty a přestávkami, či dokonce s ústupy, ať již v jednotlivých zemích, či regionech. Podstatnou úlohu v tom sehrává situace vnější (nebezpečí vnějšího ohrožení státu, nebo naopak bezpečné vnější prostředí) stejně tak jako situace vnitřní kvalita pluralitní demokracie, tj. kvalita politických stran a jejich vedení, kvalita uskutečňování občanských a lidských práv včetně jejich skutečných záruk, kvalita zájmových organizací a jejich úlohy ve společnosti, kvalita volebního systému a volebního práva včetně zejména jejich funkce. Neobyčejně významnou úlohu zde sehrává i faktor zcela subjektivní – vynikající politické a státnické osobnosti.

² Lawson, K., *op. cit.*, str. 176–206.

2. Reprezentativní a zastupitelská demokracie

Státověda, věda srovnávacího ústavního práva a politická věda se snaží mnohdy tyto vážné problémy politické a ústavněprávní překlenout teorií *reprezentativní demokracie*, podle níž poslanec, senátor a dále pak člen vlády jsou jakýmsi ztělesněním či koncentrací vůle lidu – odtud vychází i koncepce jejich neodvolatelnosti, imunity atd. Reprezentativní demokracie je ovšem z převažující většiny svých atributů fikcí. Nakolik v oné menšině atributů má či nemá reálné opodstatnění, o tom rozhoduje stupeň demokratické politické kultury daný dlouhodobým konsensuálním vývojem v daném státě a také kvalitou politických a státnických osobností. Neodmítáme proto pojem reprezentativní demokracie, naší snahou je pouze reálně vymezit jeho obsah se všemi jeho klady i nedostatky. Společnost v takovéto reprezentativní demokracii žijící si vždy musí klást otázku, zda její formy a obsah lze zdokonalovat v souladu s vývojem znalostí společnosti. Zároveň bychom chtěli konstatovat, že zásadně nespátřujeme rozdíl mezi pojmy reprezentativní a zastupitelská demokracie, které dnes někteří státovědci a politologové konstruují. Stačí jen prozkoumat pozorněji jeden ze základních, stále platných myšlenkových zdrojů amerického a západoevropského konceptu demokracie, za který považujeme sborník *The Federalist*, v němž pojmy *representative* (reprezentant) a *deputy* (zástupce) jsou totožné. Zde se ovšem dostáváme k tomu, co pregnančně ve sborníku *The Federalist* vyjádřil jeden z jeho hlavních autorů Alexander Hamilton, že totiž zástupce nemůže mít nikdy více práv než zastupovaný, tj. lid jako soubor občanů.³ Proto také dospíváme k druhému velmi podstatnému závěru: nevidíme žádný rozdíl v pojmech reprezentativní a zastupitelská demokracie a zásadně odmítáme klást volené reprezentanty – zástupce – mocenskopoliticky výše než občany, kteří je zvolili. Naopak občané jsou postaveni výše než jimi zvolení reprezentanti – zástupci, jejichž posláním je sloužit občanům.

**Repre-
zentant
a zástupce
lidu**

³ *The Federalist and The New Constitution* (Hamilton, A.), New York 1942, str. 395–398 (*deputy* – zástupce a *representative* – reprezentant je u Hamiltona pojmově totéž).

3. Občanská společnost

Neobyčejně závažným problémem vztahu ústavnosti a demokracie je pojetí *občanské společnosti*. Občanskou společnost můžeme nazírat z různých aspektů.

1. Z hlediska pojetí první generace občanských práv, tj. práv osobních a politických, je občanská společnost souborem jednotlivců individualit – a prostředníkem z hlediska ustavování státní moci mezi jednotlivými občany jsou politické strany. To je tradiční liberalistický přístup (občan – politická strana – stát).

**Občan –
politická
strana –
stát**

2. Přístupy sociální a sociologicko-ekonomické pohlíží na občanskou společnost nikoliv jako na prostý soubor občanů, ale zdůrazňují, že společnost je rozčleněna do zájmových skupin, vrstev nebo tříd (termín je používán podle jednotlivých teoretických škol nebo i autorů), které artikuluji své zájmy – majetkové, profesní, organizačně-státní, teritoriální, regionální, národní a další (například preference centralizace či decentralizace). Absolutizace tohoto pojetí a tohoto přístupu vede ovšem ke scestí, jak to ukázal fašismus i komunismus. Stejně ovšem vede ke scestí, jestliže toto hledisko při posuzování občanské společnosti a státu nebereme v úvahu vůbec, či je sice slovně uznáváme, ale v praxi bagatelizujeme. Je proto nutné si položit otázku, jak tomu vlastně je s názory na existenci sociálních vrstev a tříd v moderní společnosti. Maurice Duverger, jeden z nejvýznamnějších současných státovědců a politologů, vnáší do své teorie politiky, politického a ústavního systému eklektické pojetí společenských tříd a jejich úlohy ve společnosti a státu. Podle Duvergera⁴ je třída kategorie lidí, jejichž podmínky při narození jsou srovnatelné navzájem, ale odlišné od podmínek a nerovné s nimi při narození v ostatních kategoriích. Třídy by měly být v souladu s jeho názorem definovány: 1. podle stupně bohatství; 2. podle typu vlastnictví; 3. podle právních výsad; 4. podle stupně kultury. Duverger oceňuje koncepci tříd formulovanou na základě empirického výzkumu městského obyvatelstva americkými politology Robertem a Helenou Lyndovými,⁵ podle nichž je třeba vycházet ze základního dělení na třídu vyšší, střední a nižší a v rámci každé z těchto tříd rozeznávat ještě

**Občan –
zájmové
skupiny –
vrstvy –
stát**

**Společens-
ké třídy**

⁴ Duverger, M., *The Study of Politics*, Sunbury on Thames 1976, str. 141.

⁵ Duverger, M., *op. cit.*, str. 139.

dále dvě kategorie (například vyšší a nižší střední třídu – *upper middle class*, *lower middle class*), čímž docházejí k vymezení, především podle výše ročních důchodů a životního standardu a stylu, šesti společenských tříd, respektive sociálních vrstev. Duverger také do značné míry přijímá subjektivní hledisko mnohých sociologů, podle něhož třídy, respektive sociální vrstvy, jsou dány tím, že lidé sebe samy do nich zařazují a ztožňují se s nimi. Toto subjektivní hledisko pojetí společenských tříd a sociálních vrstev zastává například známý americký politolog Robert A. Dahl, který ve své práci analyzuje výsledky ankety, jejímž prostřednictvím bylo zjišťováno, kolik procent občanů vybraných z devíti demokratických států se hlásí k určité společenské třídě.⁶

4. Proceduralistické pojetí demokracie

Obecně kulturní pokrok lidstva v období postindustriální společnosti vytváří v širokých vrstvách společnosti tendenci k rozvoji demokratických institutů.⁷ Praktická politika se tak z hlediska koncepčního vztahu k demokracii dostává do situace, kdy na straně jedné tenduje k formalizaci demokracie uplatňováním elitistických a technokratických koncepcí řízení společnosti a státu a na straně druhé určité instituty demokracie nejen zachovává, ale dalšími reformami rozvíjí. Výrazně se projevují spory o obsahové či proceduralistické vymezení demokracie. Joseph Schumpeter, zakladatel *proceduralistické koncepce demokracie*, odmítá klasické pojetí demokracie, podle kterého spočívá demokracie v takovém uspořádání, v němž lidé rozhodují v zájmu obecného prospěchu všech.⁸ Podle Schumpetera nemůže existovat pojem obecného prospěchu ve společnosti, která je charakterizována základní strukturální nerovností.⁹ Tento Schumpeterův názor má zajisté své racionální jádro. Proti onomu klasickému pojetí demokracie staví Schumpeter své vymezení demokracie jako „institucionálního uspořádání k přijímání politických rozhodnutí, v němž jednotlivci získávají pravomoc rozhodovat

**Tendence
k rozvoji
demokratických
institutů**

**Procedurální pojetí
demokracie**

⁶ Dahl, R. A., *Democracy in the United States: Promise and Performance*, Chicago 1973, str. 323, 324.

⁷ *Tamtéž*, str. 329–330.

⁸ Deutsch, K. W., *Politics and Government, How People Decide Their Fate*, Boston 1980, str. 16–18.

⁹ Schumpeter, J., *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York 1962, str. 251.

prostřednictvím boje o hlasy voličů“. Demokracie je v Schumpeterově pojetí souborem procedurálních pravidel, podle nichž jsou voleni političtí a ústavní představitelé. Demokracie je redukována tímto pojetím na politickou formu, která, jak uvádí, nemá žádný politický obsah. Obsah politického procesu, zejména pokud jde o otázku účasti občanů na politickém rozhodování, jej nezajímá, naopak zdůrazňuje stanovisko, podle něhož je vhodnější, že rozhodují politické elity, protože lid jako souhrn všech občanů je nekompetentní.¹⁰ Schumpeterovo pojetí demokracie, které se od druhé poloviny šedesátých a sedmdesátých let velmi rozšířilo v americké a britské politické vědě a státovědě,¹¹ v současné době představuje nejvýznamnější koncepci demokracie. S tímto velmi realistickým konceptem demokracie je možné souhlasit. Záleží ovšem na kvalifikovaném určení politických elit. Špatné je, prohlašují-li se za politické elity nebo jsou-li za ně prohlašováni ti, kteří jednají zjevně nekompetentně. Stává se to v důsledku krátkého spojení: např. ten, kdo získá politickou funkci, je již tímto faktem považován za součást elity.

V širokém spektru politických koncepcí se ovšem nadále udržuje tradiční přirozenoprávní koncepce demokracie, jak ji ve svých pracích v podobě modernizované úvahami o občanské participaci a sociálních právech občanů rozvádějí například Charles E. Merriam, Derek Heater, John R. Lucas, Hans J. Morgenthau, Chris Leeds a již citovaný

**Tradiční
obsahové
pojetí
demo-
kracie**

Karl W. Deutsch.¹² Demokracie je v dílech těchto autorů pojata jako politický systém založený na občanských právech, zejména na zásadě

¹⁰ Schumpeter, J., *Capitalism, Socialism and Democratic Theory*, Cambridge 1970, str. 4.

¹¹ Ve Velké Británii se například toto pojetí demokracie projevuje v práci Harveye, J., *How Britain is Governed*, London 1975, str. 260.

¹² Merriam, Ch. E., *Systematic Politics*, Chicago and London 1966, str. 199 n.; Heater, D., *Contemporary Political Ideas*, London 1974, str. 67 n.; Lucas, J. R., *Democracy and Participation*, Harmondsworth 1976; Morgenthau, H. J., *Politics in the Twentieth Century*, Chicago 1971, str. 48 n.; Leeds, Ch., *Guide to British Government*, Dorset 1976, str. 83–84. Pokud jde o třídění demokracie, uváděl Leeds kromě tradičního dělení na přímou a zastupitelskou demokracii klasifikaci typů demokracie na západní demokracii, založenou na občanských právech, rovnosti, individualismu, pluralitě stran, organizované opozici atd.; komunistickou demokracii, založenou na principu sociálních a ekonomických práv a na principu politické participace pod vedením komunistické strany (sem zařazoval reformní režimy v Polsku, Maďarsku a bývalé Jugoslávii); africkou demokracii, v jejímž pojetí rozeznává dvě varianty: podle první jde o takové uspořádání společnosti, kde zájmy a prospěch skupinový převažují nad zájmem a prospěchem jednotlivce, kde důraz je položen na princip

rovnosti, plurality politických stran, nezávislosti soudního systému, na principu svobodných voleb, principu reprezentace, principu suverenity parlamentu v parlamentních ústavních systémech a principu dělby moci v prezidentském ústavním systému.¹³

5. Kontrola státní moci a její problémy v současnosti

Osobitou koncepci demokracie rozvíjí ve své práci Y. R. Simon, jenž definuje demokracii jako politický režim, který se pokouší realizovat demokratické ideje tím, že podřizuje osoby vládnoucí kontrole ovládaných.¹⁴ Toto vymezení demokracie, které redukuje demokracii na politický režim pokoušející se o zavedení kontroly orgánů státní moci, je Simonovi východiskem ke kritice jak tradičních, tak i novodobých koncepcí demokracie. Simon kritizuje „romantickou komponentu demokratického optimismu, tj. víru, že nejprimitivnější část společnosti, která je největší, je právě svou primitivností nadána nejvyšší moudrostí“.¹⁵ Podle Simona je naivní se domnívat, že elita majetku spasí svět, zrovna tak jako je naivní si myslet, že svět spasí nejširší nevzdělané, nekulturní vrstvy – obojí je mýtus, a to buď mýtus konzervativní, nebo revoluční.¹⁶ Zdůrazňuje, že společnost vždy ve skutečnosti očekává nejvíce od těch, jejichž vzdělanost je nejvyšší, ovšem tito jsou rovnostářstvím demokracie diskriminováni a staveni na roveň s nevzdělanými širokými vrstvami obyvatelstva.¹⁷ Podle jeho názoru stále extrémnější dělba práce v průmyslu vyvolává stále větší intenzitu řízení, což se u dělníků projevuje ztrátou samostatnosti, a tedy neschopností podílet se na řízení.¹⁸ Idealizuje z hlediska schopnosti řízení význam samostatné práce

Demokracie jako politický režim

Mýtus jednostranného pojetí elit

spolupráce a kde političtí vůdci nepřipouštějí opoziční strany, ale určitými formami přímé demokracie diskutují s občany o problémech dříve, než je přijato obecné rozhodnutí, podle druhé je jako africká demokracie kvalifikován politický a ústavní systém v té zemi, kde je vláda v rukou lidu daného národa.

¹³ Srov. Morgenthau, H. J., *op. cit.*, str. 48 n.

¹⁴ Simon, Y. R., *Philosophy of Democratic Government*, Chicago and London 1966, str. 99.

¹⁵ Simon, Y. R., *op. cit.*, str. 89.

¹⁶ *Tamtéž*, str. 93.

¹⁷ *Tamtéž*, str. 94.

¹⁸ *Tamtéž*, str. 299.

rolníka, a obnovuje tak koncepce ruralistické demokracie.¹⁹ V tomto směru zcela korespondují Simonovy názory s koncepcemi E. Fischera a R. Garaudyho. Podle názoru E. Fischera není určující společenskou silou budoucnosti dělnictvo, ale intelektuálové. „V moderní průmyslové společnosti,“ psal Fischer, „se intelektuálové stali jako nikdy předtím potenciální mocí. Ekonomičtí a političtí držitelé moci jsou odkázáni na odborné experty, jejichž znalost nemohou kontrolovat a jejichž převaha je znepokojuje... Intelektuálové se mohou stát duchovními centry, která plánují s dalekou perspektivou a navrhují společně zítřejší svět, být společenskou mocí, která bude protikladem starých mocenských aparátů.“²⁰ Fischer dále dovozuje, že úkolem intelektuálů je stát se vládní silou, respektive převzít v moderní demokracii moc do svých rukou. Fischerův přístup se jasně projevuje v tom, jak vymezuje postavení a poslání intelektuálů: „Intelektuála neurčuje příslušnost k tomu či onomu náboženskému společenství ani k odborové organizaci, ale určuje ho duchovní úsilí, s nímž se podílí na vzniku poněkud rozumnějšího a humánnějšího světa.“²¹

Úloha intelektuálů

Simon podrobuje kritice jak princip reprezentativní, respektive zastupitelské demokracie, tak i princip přímé demokracie. Pokud jde o zastupitelskou demokracii, zůstává podle jeho názoru lidu přenesením moci na státní orgán jen úloha konzultativního shromáždění.²² Přímá demokracie by měla podle Simona smysl pouze tehdy, kdyby měl lid skutečně větší moc než státní orgány (což ovšem, jak dodává, je ve státě nemyslitelné), a proto jsou podle jeho názoru projevy přímé demokracie pouhou kulisou politického života.²³ Simon sice razí širší pojetí přímé demokracie, řadí sem kromě tradičních rozšířených forem plebiscitu a referenda stávky, tiskové kampaně, petice, demonstrace – zdůrazňuje však, že jimi se nevysloví nedůvěra vládě ani se nepřijme zákon.²⁴

Iluze reprezentativní i přímé demokracie

Skepse k demokracii v širokém pojetí pro její údajnou nekompetentnost a nestálost²⁵ zaznívá rovněž z díla britského státovědce a politologa

Skepse k demokracii

¹⁹ *Tamtéž*, str. 260 n., 300, 301, 306.

²⁰ Fischer, E., *Intelektuálové a moc*, Literární noviny č. 25/1966.

²¹ Srov. *tamtéž*.

²² Simon, Y. R., *op. cit.*, str. 189.

²³ *Tamtéž*, str. 190.

²⁴ *Tamtéž*, str. 187.

²⁵ Lucas, J. R., *op. cit.*, str. 253.

Johna R. Lucase, který také velmi skepticky uvažuje o jejich dalších perspektivách v předních rozvinutých státech.²⁶ Z elitistických a technokratických pozic kritizuje převládající koncepcce demokracie také francouzský politolog Jacques Ellul. Odmitá jako iluzorní názory, že demokracie znamená kontrolu státu lidem (pokud by tomu tak skutečně bylo, byl by podle Ellula tento stát zcela neschopen realizovat své funkce), a popírá také realnost principu participace občanů na řízení státu.²⁷

6. Autorita, efektivnost a samospráva

**Autori-
tativnost
a samo-
správa**

Německý státovědec a politolog Gerhard Wuthe se ve své teorii demokracie²⁸ snaží spojit tendence projevující se v soudobé demokratické společnosti: snahu o zavedení autoritativního elitistického a technokratického systému řízení společnosti a státu se snahou o prohloubení samosprávy. Státní moc musí být podle jeho názoru uspořádána podle hlediska autoritativního a efektivního výkonu. Z autorovy analýzy vyplývá, že uplatnění demokracie v oblasti státní moci musí být zúžené v současném období. Poslání demokracie a, jak říká, dalšího procesu demokratizace spatřuje v makropolitické rovině, v zajištění demokratické kontroly státní moci a v realizaci schopnosti státní moci k potřebné inovaci v souladu se společenským vývojem, neboť autoritativnímu systému je inherentní tendence ke sterilitě a k odmítání novot. Z hlediska těchto názorů definuje autor *demokracii jako systém, který se sám řídí i učí*.²⁹

7. Pluralitní demokracie

**Demo-
kracie –
systém,
který se
sám řídí
i učí**

Převládající koncepcí demokracie zůstává nadále koncepce *pluralitní demokracie*. Zaslouží pozornosti, jaké hodnotové vlastnosti pro politický systém připisují pluralizaci státovědci a politologové, kteří

²⁶ Tamtéž, str. 284.

²⁷ Ellul, J., *The Political Illusion*, New York 1972, str. IX.

²⁸ Wuthe, G., *Die Lehre von den politischen Systemen*, München 1977, str. 86 n.

²⁹ Srov. Wuthe, G., *op. cit.*, str. 88.

jsou jejich zastánci. V americké vědecké literatuře se pokouší o komplexní hodnocení pluralizace James D. Barber, který se ve své studii odvolává na souhlasné stanovisko řady předních amerických státovědců a politologů, jako je Gabriel A. Almond, Robert A. Dahl, Karl W. Deutsch, Fred Greenstein, Richard Merri, Herbert Kaufman, David Riesman a další.³⁰

V dalším rozboru věnujeme pozornost pouze těm hodnotám pluralizace, které považujeme za nejvýznamnější. Kromě jiného: 1. pluralizace znamená vnitřní posílení systému, neboť již samo zřízení nové jednotky, centra, organizace atd. znamená, že bude zaměřena pozornost na nové problémy, a zároveň znamená vzrůst vazeb posilujících systém mezi ostatními již existujícími jednotkami; 2. pluralizace zvyšuje projevení konfliktů v daném systému a zároveň snižuje intenzitu těchto konfliktů; 3. pluralizace zvětšuje počet vznesených návrhů a zároveň snižuje počet přijatých návrhů; 4. pluralizace zvětšuje pravděpodobnost, že návrhy budou přijaty, jestliže byly přijaty v dané jednotce; 5. pluralizace bezprostředně zvyšuje radikálnost vznášených návrhů, zatímco z komplexního hlediska dlouhodobější perspektivy posiluje spíše konzervativismus vznášených a přijímaných návrhů, neboť vzájemné opakující se interakce mezi jednotkami vedou ke zkušenostnímu účelnému poznání, jaké návrhy a projekty se vůbec mohou prosadit; 6. pluralizace zvyšuje počet a složitost formálních pravidel, neboť interakce mezi vzrůstajícím počtem jednotek vyžadují stále složitější formální úpravu; 7. pluralizace podporuje relativní moc mohutných, trvalých a vysoce organizovaných zájmů ve společnosti; 8. pluralizace zvyšuje potřebu a cirkulaci elit; 9. pluralizace zvyšuje úlohu právníků a profesionálně vzdělaného úřednického aparátu, který zajišťuje vzájemné vztahy a uplatňování zájmů jednotek pluralitního uspořádání; 10. pluralizace zvyšuje potřebu a skutečnou moc těch, kteří mají mimořádný politický talent.³¹

Jak hodnotit tyto vybrané rysy pluralizace, na něž považujeme za vhodné zaměřit pozornost? V podstatě je třeba s jejich vymezením, a to velmi pregnantním vymezením, zcela souhlasit. Zvláště pak je třeba souhlasit s praxí ověřeným názorem, že pluralizace jednak zvyšuje počet a složitost formálních pravidel, především právních, a zároveň

³⁰ Srov. Barber, J. D., *Some Consequences of Pluralization in Government* (in Perloff, H. S.: ed., *The Future of the U. s. Government*), Englewood Cliffs 1972, str. 242.

³¹ Srov. Barber, J. D., *op. cit.*, str. 243–255.

zvyšuje úlohu a uplatnění kvalifikovaného aparátu. Tento vývojový trend je z hlediska potřeb demokratického systému velmi žádoucí.

Pluralismu, jak je zřejmé zejména z Dahlovy teorie *polyarchie* (která v podstatě vypovídá, že v pluralitní demokracii současnosti spolu nesoutěží politické strany a zájmové organizace, ale pouze jejich elity, které tyto organizace ovládají), je dáván státovědci a politology nejrozmanitější přídech. Robert A. Dahl, dnes nejvýznamnější teoretik pluralitní demokracie, se v podstatě zařazuje mezi představitele umírněné skepse, pokud jde o realizovatelnost tradičního pojetí demokracie. Demokracie v tradičním pojetí je podle jeho názoru neuskutečnitelný ideál, zatímco podobou demokracie uskutečnitelnou v praxi je právě teorie polyarchie, která se může jen do určité míry přibližovat ideálu demokracie.³²

Další rozvoj pluralitní demokracie znamená tak podle Dahla sbližování a možno říci vzájemné prorůstání pluralismu a elitismu v praktické politice, tedy další vývoj systému polyarchie. Podle Dahla nelze zjednodušovat v tom směru, že není-li demokracie, musí být diktatura – a to právě vysvětluje jeho teorie polyarchie.³³ Rozdíl mezi polyarchií a jednoznačně elistickým systémem je podle Dahla dán tím, že v systému polyarchie existuje opozice, existuje konflikt a soutěžení elit, volby mají reálný, nikoliv jen formální význam, představitelé elit v nich skutečně navzájem soutěží.³⁴ To, co podle Dahla odlišuje polyarchii v USA od polyarchie jinde ve světě, je relativně široká akceptace politického a ústavního systému, která se opírá o dlouhodobé historické tradice institucí této polyarchie.³⁵ Podle Dahla již ústavní konvent při tvorbě americké ústavy rozhodoval o tom, zda Spojené státy budou aristokracií, nebo polyarchií, a otevřel prostor pro polyarchii.³⁶ Americké politické instituce podle jeho názoru působí ke společenským kompromisům, k obecnému souhlasu s přijímaným rozhodnutím a k postupným změnám. Zároveň pluralitně organizované instituce

³² Dahl, R. A., *op. cit.*, str. VI–IX.

³³ Dahl, R. A., *op. cit.*, str. 33.

³⁴ *Tamtéž*, str. 35 n., 43–44; obdobně charakterizuje pluralitní systém v anglo-amerických zemích vůbec Alford, R. R. *Class Voting in the Angloamerican Political Systems* (in Palma, G. di, ed., *Mass Politics in Industrial Societies*), Chicago 1972, str. 170 n.

³⁵ *Tamtéž*, str. 49.

³⁶ *Tamtéž*, str. 359 n.

nikdy nedogmatizují přijímané rozhodnutí jako jediné možné a stále nechávají otevřené dveře pro pochybnost o něm. Dahl nalézá realistické východisko, jak sladit koncepci pluralitní demokracie s realitou současné společnosti ovládané elitami. Lester B. Salamon a Gary L. Wamsley například říkají, že bukolický obraz současných teoretiků pluralismu o soutěžících elitách v rámci jednotlivých skupin neodpovídá zcela situaci, jaká je v oblasti byrokracie.³⁷ Je třeba vidět, že koncepcí pluralitní demokracie se v Dahlem interpretované podobě polyarchie již velmi vzdaluje individualistické zájmové teorii,³⁸ na jejímž základě pluralitní teorie původně vzniká a která si kladla za cíl nalézt takový ideální mechanismus společenského zřízení, jenž by registroval a zároveň také uplatňoval všechny zájmy existující ve společnosti. Obdobné koncepce pojetí pluralitní demokracie, respektive konvergence politického pluralismu a elitismu, zastávají ve svých pracích Maurice Duverger,³⁹ Karl Loewenstein⁴⁰ a Carl J. Friedrich,⁴¹ kteří promítají tyto koncepce do ústavní sféry. Posuny směrem k elitistickému pojetí politického systému pokračují ovšem dále, jak se to zejména projevuje ve vývoji názorů předního amerického politologa Gabriela A. Almonda. „Politický vesmír,“ píše Almond, „má svoji organizaci: elity rozhodují o tom, zda přikázat nebo nepřikázat, co přikázat a jak příkazy plnit. Občané a poddaní rozhodují o tom, zda poslouchat, jak poslouchat nebo jak neposlouchat, zda vznášet požadavky, jak vznášet požadavky nebo zda nevznášet požadavky. Toto je jádro politiky, toto je předmět, který má náš obor zkoumat a vysvětlovat.“⁴²

„Politický
vesmír“
a občané

³⁷ Salamon, L. B., Wamsley, G. L., *The Federal Bureaucracy: Responsive to Whom* (in Rieselbach, L. N., ed., *People vs. Government*), Bloomington, London 1975, str. 157.

³⁸ Lucas, J. R., *op. cit.*, str. 88, 89.

³⁹ Duverger, M., *op. cit.*, str. 91.

⁴⁰ Loewenstein, K., *Political Power and the Governmental Process*, Chicago and London 1965, str. 340 n., 344 n., 362 n.

⁴¹ Friedrich, C. J., *Limited Government, A Comparison*, Englewood Cliffs 1974, str. 40 n.

⁴² Srov. Almond, G. A., Genco, S. J., *Mlhoviny, hodiny a studium politiky*, referát přednesený na X. světovém kongresu Mezinárodní asociace politických věd, Edinburgh 1976, český překlad, str. 7.

8. Modely vývoje demokracie

Američtí teoretikové demokracie C. P. Magrath, Elmer E. Cornwell a Jay S. Goodman uvažují *tři možné modely*, k nimž se může vyvíjet demokracie.⁴³ Na místo *první* kladou *model pluralitní* v Dahlově pojetí, na *místo druhé pak model elitistický*, který je analyzován jak kritiky elitismu, tak i jeho zastánci.

Pokud jde o kritické zobrazení *elitistického modelu*, je to především dnes již klasická práce Charlese W. Millse *Mocenská elita*.⁴⁴ Mills velmi dobře vystihl jevou stránku mocenské elity – její politickou, osobní, společenskou a zájmovou homogennost a kompaktnost –, jakož i proces a zdroje jejího společenského vzniku. Millsova analýza mocenské elity je pro vědecké poznání cenná v tom směru, že Mills velmi přesně analyzoval její složení jako úzkou, vzájemnými mnohostrannými a rozmanitými kontakty spojenou, politicky a názorově homogenní vládnoucí vrstvu, která je charakteristická spojením vojenských a úřednických aparátů na nejvyšší úrovni s představiteli špiček vzájemně integrovaných ekonomických skupin.

Citovaní autoři si všímají tendencí směřujících k elitismu v současném politickém a státním životě, jako je vzrůst úlohy bankovní soustavy, bezpečnostních centrál, policie, uplatňování prvků elitismu v oblasti exekutivy, a vyslovují názor o dalším růstu těchto tendencí.

Třetí z modelů je založen na požadavku *mobilizace většiny občanů*. Toho se má docílit především rozvojem participace občanů na uskutečňování nejrozmanitějších státních funkcí, ať již na úrovni centrální, či v rámci územní samosprávy.

Magrath, Cornwell a Goodman zastávají názor, že americký politický systém se bude vyvíjet jako směs všech tří zmiňovaných modelů, přičemž jednotlivé oblasti politického a státního systému budou vykazovat převažující znaky jednoho ze zmiňovaných modelů. Oblast vnitřní politiky, zejména takové její okruhy, jako je domovní výstavba, doprava, zdravotnictví, sociální zabezpečení, ochrana životního prostředí, budou spravovány na základě pluralitního modelu, zatímco

**Pluralitní
model
demokra-
cie**

**Elitistický
model
demokra-
cie**

**Občanský
model
demokra-
cie**

⁴³ Magrath, C. P., Cornwell, E. E., Goodman, J. S., *The American Democracy*, New York 1973, str. 60–63.

⁴⁴ Mills, Ch. W., *The Power Elite*, New York 1956 (český překlad: *Mocenská elita*, Praha 1966).

zahraniční politika, obrana, makroekonomická politika (zejména mezinárodní hospodářská politika) budou spravovány na základě elitistického modelu. Třetí z modelů, model založený na mobilizaci občanů, pak bude uplatňován v rámci politických stran.⁴⁵

9. Test relevance demokracie

Podle Karla W. Deutsche by měla být realita a relevance demokracie v každém ústavním a politickém systému měřena a také neustále adaptována na základě testu:

1. zda *majoritní princip*, s nímž je obvykle demokracie ztotožňována, nezdeformoval ve formální konformní většinu, bezohlednou k právu jednotlivce a menších skupin;

2. zda *princip rovnosti* je uplatňován komplexně, nikoliv jen ve smyslu rovných příležitostí pro všechny, ale tak, aby zahrnoval i zajištění reálné možnosti dosažení stavu rovných příležitostí pro všechny s ohledem na jejich sociální postavení, přístup ke vzdělání, zdraví atd.;

3. jak zachází s *jednotlivci a malými skupinami*, včetně těch, kteří stojí v opozici vůči danému establishmentu, zda jsou zajištěna všechna či danému establishmentu, zda jsou zajištěna všechna *občanská práva* nejen pro existující většinu, ale též pro všechny zmíněné menšiny, neboť ty se mohou stát většinou zítřka;

4. zda zajišťuje *rovná práva zejména menšinám zvláště soudržným*, vytvářeným na základě společného jazyka, etnického charakteru, náboženství, kultury, filozofie a politického smýšlení;

5. jaké je *postavení nejchudších* a nejnižší stojících skupin nebo vrstev ve společnosti;

6. jak je dána příležitost a možnost pro *přímou účast jednotlivců* na rozhodování, které se jich vážně dotýká;

7. jak je *reálně zajištěna svoboda slova, informací a smýšlení*;

8. jak je *zajištěna svoboda spolčovací a možnost prosazování zájmů* existujících ve společnosti, zejména *zájmů jednotlivce*;

9. jaký je stav *ústavnosti a zákonnosti* zajišťující shora zmíněná práva občanů, zda jde skutečně o vládu práva, nikoliv lidí;

⁴⁵ Magrath, C. P., Cornwell, E. E., Goodman, J. S., *op. cit.*, str. 63, 64.

10. zda v dané společnosti existuje *demokratické prostředí* založené na důvěře lidu ve státní moc a státní moci v lid;

11. zda je plně zajištěna *soukromá sféra osobnosti jednotlivce*;

12. zda je politický a státní systém vždy přístupný ke *konfrontaci s realitou* a k otevřené *nápravě chyb a omylů*, k nimž došlo;

13. jaká je *kvalita vládní činnosti*, zda je daný ústavní a politický systém schopen kvalitně uspokojovat zájmy a potřeby občanů;

14. zda je daný ústavní a *politický systém dostatečně citlivý a reakce schopný* nejen k hlavním zájmům a potřebám lidí, ale i k jejich iniciativě, požadavkům a poselstvím.⁴⁶

Co říci tomuto testu demokracie, v jehož pozitivním smyslu by měl být neustále adoptovan demokratický ústavní a politický systém? Především je třeba konstatovat, že je v podstatě založen na tradičním pojetí demokracie, které vychází z individualismu a z klasického pojetí demokratických institutů. Deutsch v souladu s koncepcí sociálněprávního státu, respektive státu blahobytu, jejímž je zastáncem, akcentuje rovněž nutnost materiálního zajištění, zejména principu rovnosti ze strany státu.

10. Demokracie a struktura společnosti

Ve francouzské konstitucionalistice a politické vědě, jakož i v koncepcích praktických politiků hraje v úvahách o rekonstrukci demokracie⁴⁷ významnou úlohu teorie o vývoji struktury současné společnosti, akcent na řízení ekonomiky státem ve smyslu koncepcí státu blahobytu (ať již širších, či užších v závislosti na konkrétním stavu ekonomiky dané země), jakož i zdůrazňování integračních procesů, které povedou k rozvoji demokratické společnosti. Valéry Giscard d'Estaing ve své práci *Francouzská demokracie*, na jejímž koncipování se podílela řada předních francouzských konstitucionalistů a politologů, vychází především z kritiky marxistického pojetí tříd a třídního boje. Podle jeho názoru vývoj zdaleka nevede ke střetu dvou antagonistických tříd buržoazie a proletariátu, ale projevuje se expanzí obrovské střední

**Úloha
střední
vrstvy
v demo-
kracii**

⁴⁶ Deutsch, K. W., *The German Federal Republic* (in Macridis, R. C., Ward, R. E., eds., *Modern Political Systems: Europe*), Englewood Cliffs 1972, str. 312–314.

⁴⁷ Giscard d'Estaing, V., *Démocratie française*, Paris 1976, str. 31 n.

vrstvy nebo třídy společnosti, jejíž hranice jsou nepevné a která směřuje k tomu, že v sebe zahrne celou francouzskou společnost, jak to dokazuje její mimořádně rychlý početní vzrůst, její spojení se všemi ostatními kategoriemi společnosti, jakož i moderní hodnoty, jichž je nositelkou.⁴⁸ Tato střední třída je podle názorů V. Giscarda d'Estaing integrujícím činitelem, který sjednotí francouzskou společnost a umožní na vyšší úrovni rozvoj institutů pluralitní demokracie.⁴⁹ Koncepce samovolné sociální integrace v důsledku technologického pokroku a postindustriálního rozvoje vůbec koresponduje s Duvergerovou koncepcí integrace,⁵⁰ která také v jeho pojetí hraje rozhodující úlohu v údajném ozdravení demokracie.

S obdobnými názory o expanzi střední třídy, která postupně v sebe zahrnuje všechny vrstvy společnosti, přičemž sociální napětí postupně zmizí, se můžeme setkat v současné době rovněž v koncepcích programu Labouristické strany ve Velké Británii. V podstatě stejnou koncepcí neostrosti hranic mezi sociálními třídami a teorií expanze střední třídy zastává americký politolog a státovědec Robert A. Dahl.⁵¹

11. Rozvoj demokracie

Americký státovědec a politolog Charles E. Merriam formuluje následující úkoly *pro další rozvoj demokracie*: 1. pozitivní sociální program, zahrnující zajištění plné zaměstnanosti, ekonomické stability a jistoty, rozvoj produktivity a garancie minimálního životního standardu, odpovídajícího stadiu civilizačního vývoje; 2. vytvoření adekvátních mechanismů, aby mohla demokracie působit, včetně zejména náležitého zajištění občanských práv, zpřesnění organizace legislativy a jejích cílů, další rozvoj veřejné správy, zaměření pozornosti na indikativní ekonomické plánování, zejména na plánovité využití národních zdrojů; 3. rozvoj systému právního řádu ve světě, zajišťovaného popřípadě i silou, jehož prostřednictvím by měla být válka vyloučena jako instrument státní politiky; 4. víru v demokratické politické ideály; a) s velkým zdůrazněním lidských hodnot v širokém smyslu slova a b)

**Úkoly
pro rozvoj
demo-
kracie**

⁴⁸ *Tamtéž*, str. 56 n.

⁴⁹ *Tamtéž*, str. 46, 151 n.

⁵⁰ Duverger, M., *op. cit.*, str. 220 n., 230 n., 246 n.

⁵¹ Dahl, R. A., *op. cit.*, str. 323 n.

s velkým zdůrazněním širokých možností občanů v nadcházející éře nadbytku. Merriam dále podtrhuje, že program rozvoje demokracie musí být konformní ke všem ideálům a možnostem dnešních dnů. Musí garantovat spravedlivý díl výsledků civilizace, materiálních i duchovních, příslušníkům demokratické společnosti, pokud má být životný na základě moderních podmínek. Musí zdůrazňovat přednosti demokracie v každodenním životě společnosti.⁵² Merriamova koncepce demokracie se sociálním programem v podstatě odrážela názory Clintonovy administrativy USA.

12. Reformy demokracie

Reformní směry ve státovědě a politické vědě se staví proti koncepcím vyplývajícím z tradičních pojetí demokracie velmi ostře. Zahrnují pestrout škálu, kde na levici nacházíme názory zastánců tzv. demokratického socialismu, eurokomunismu, nové levice atd.⁵³ a na pravici názorově velmi různorodé zastánce reforem. Pokud jde o reformní proudy, jsou to v USA například politická seskupení středu a levice Demokratické strany a na ně zčásti napojená vědeckovýzkumná centra. Zejména je třeba v této souvislosti uvést Kolumbijskou univerzitu a Chicagskou univerzitu. Dále sem náleží vědecký ústav nazvaný *Brookings Institute*. Ve Velké Británii jsou to zejména představitelé středu Labouristické strany, jejíž teoretickou základnu pro oblast národního hospodářství, státovědy a politické vědy tvoří *London School of Economics*. Ve Spolkové republice Německo podobně jako ve Velké Británii je dnes představitelkou reformních koncepcí Sociálnědemokratická strana, zejména její střed a pravice, zatímco levice inklinuje k ideologii tzv. demokratického socialismu. Teoretickou základnou reformních idejí jsou v SRN především společenskovědní fakulty Hamburské univerzity, *Freie Universität* v Berlíně, jakož i univerzita v Tübingenu. Ve Francii vystupuje s reformními koncepcemi levice gaullistického Shromáždění pro republiku, částečně nacházejí reformní koncepce zastání ve Federaci nezávislých republikánů, v současné době však zejména v uskupení

**Demo-
kratický
socialis-
mus**

**Reformní
koncepce**

⁵² Srov. Merriam, Ch. E., *op. cit.*, str. 211, 212.

⁵³ Srov. k tomu Biader, S., *Radicalism in the Contemporary Age*, Boulder 1977, str. 159 n., 201 n.